

NOVOMEŠKI SPOMINI

JOS. WESTER

Tri dobe sem preživel v Novem mestu, tri triletki, ki so se odražale vsaka v drugačnem družbenem okolju. Prva (1882—1885) sega v moja deška leta, ko sem bil učenec na ondotni ljudski šoli, kjer so takrat poučevali očetje frančiškani; druga (1900—1902) obsega leta, ko sem bil profesor na stari, še avstrijski gimnaziji; tretja (1918—1921) pa, ko sem kot ravnatelj deloval že v novem gimnazijskem poslopju prejšnje Jugoslavije.

Spomini, ki jih hočem v naslednjem obnoviti, so resda bolj osebnega pomena, vendar so vsaj skromen prispevek h kroniki dolenj-

ske metropole. V prvem obdobju je bilo Novo mesto še idilično provincialno mesto brez železniške zveze; v drugi, v začetku novega stoletja, je življenje v njem že živahneje potekalo; v tretji, po končani prvi svetovni vojni in po državnem preobratu, pa je s političnim preokretom dobilo povsem nov obraz.

Samoumevno se v teh spominih odražajo predvsem šolske razmere, vendar nudijo pogled tudi v takratne kulturne in družabne prilike — pestri kamenčki so to v mozaiku novomeške kronike.

I. Ljudskošolska doba (1882—1885)

Utegnil bi kdo vprašati, kako da so me poslali v ljudsko šolo v Novem mestu. Moj oče, po rodu Gorenjec z Bleda, je bil oskrbnik Barbove graščine v Radeljci pri Bučki na Dolenjskem. Početni šolski pouk (1880 do 1881) mi je dajal učenik Fran Fabjančič v enorazrednici na Bučki. Naziv učitelj tiste čase še ni bil v rabi; rekali smo mu učenik ali pa šolmošter. Leto nato so me starši oddali v Sodražico, rojstni kraj moje matere, kjer sem v hiši starega očeta prebil drugo polletje 1881/82 kot učenec 2. razreda. Prejel sem sicer ugodno letno spričevalo, a vendar so me jeseni 1882 vpisali zopet v 2. razred deške ljudske šole v Novem mestu. Tako sem postal »prostovoljen« ponavljajč. Razlog za to izgubo enega šolskega leta vidim edino v tem, da je bila nemščina na novomeški šoli že od 1. razreda dalje obvezen učni predmet, medtem ko se je na sodraški šoli sploh nismo učili. Zato za 3. razred nisem bil dovolj sposoben in sem moral 2. razred zaradi nemščine ponavljati.

Na novomeški deški šoli so poučevali samo redovniki frančiškani. V 2. razredu mi je bil učitelj p. Gizlen Sedlacek, ki mi ni ostal v jasnem spominu. Le toliko še vem, da se mi je zdel tuj človek, ki je govoril nekam drugačno slovenščino, kakor sem jo

slišal od prejšnjih učiteljev; menda je bil ogrski Slovenec ali pa Slovak. Pač pa imam v lepem spominu glavnega učitelja v 3. in 4. razredu, p. Florentina Hrovata, resnovernega moža, ki se ob živahnosti dečkov ni nič razburjal in ni rabil šibe ali palice, s kakršno sta bučenski in sodraški učenik krotila objestne učence. P. Florentin mi je bil učitelj v vseh predmetih razen verouka, risanja in petja, ki ga je vadil živahni p. Otokar Aleš. Pouk smo imeli vsak delavnik, tudi popoldne, razen četrтка, ki je bil docela prost dan.

Vse štiri naše učilnice so bile v pritličju stare gimnazije, medtem ko so prvo in drugo nadstropje zavzemali gimnazijski razredi. Na gimnaziji je poučevalo tista leta še nekaj profesorjev frančiškanov. Le-te smo kot zelo učene može učenci bolj spoštovali kakor lastne učitelje. Zlasti imam v spominu dva taka učenjaka: p. Lacka (Ladislava) Hrovata in p. Rafaela Klemenčiča. Ko nam je v zemljepisni uri p. Florentin nekoč pokazal telurij, učilo, ki ponazoruje gibanje lune in zemlje, nam je povedal, da je ta čudoviti stroj napravil p. Rafael. Odslej se mi je zdel ta mož nekak čudodelnik.

Drugi gimnazijski profesorji z ravnateljem vred so bili laiki. Vedeli smo, da se med seboj nemški pogovarjajo, čeprav sta bila razen ravnatelja Fischerja samo dva Nemca: Donnemiller in Stanger. Drugi profesorji so bili Slovenci: Fran Brežnik, Anton Derganc, Leopold Koprivšek, Rajmund Nachtigall, Rajko Perušek in Ivan Poljanec. Razen po civilni obleki so se od naših učiteljev razlikovali tudi v tem, da so bili vsi bradati, kakor je bila tedaj menda splošna

Novo mesto ok. 1890. Na levi še viden stari leseni most čez Krko

moda. Te gospode smo učenci ljudske šole na ulici spoštljivo pozdravljali. Tako so nam zabili naši učitelji, češ da hodimo vsi v isto šolo.

Realne predmete so poučevali malone brez nazornih učil. Le za zemljepis smo imeli stenske zemljevide Avstroogrške in vojvodine Kranjske. To mi je bil najljubši učni predmet, menda nekaj zaradi tega, ker je bilo treba na zemljevidu poiskati imena, ki jih je navajala knjiga, nekaj pa, ker so bile dežele označene vsaka v drugi barvi, tako da se mi je zdela karta Avstroogrške nekaka slika v barvah.

Naši učitelji so imeli navado, da so med poukom njuhali. Usekovali so se v velike modre robe, ki so jih imeli spravljene v zavihku levega rokava ali pa v nedrju meniške kute. Sprva se mi je tako nosljanje kar zabavno zdelo. Čudil sem se, da pri tem nič ne kihajo, medtem ko sem jaz, če sem potegnil le ščepec tobaka v nos, moral takoj kihniti.

Ob sredah smo si iz šolske knjižnice — bila je to omara v sobi 2. razreda — izposojali knjige za domače berilo. Izbire kajpak ni bilo dosti. Največ je bilo zvezkov izbranih spisov Krištofa Šmida, ki so jih prevajali večidel naši učitelji in jih je tiskal novomeški tiskar Krajec. Rajši sem čital Vrtec, ker je imel tudi slike in razne uganke. Zelo me je prevzel Robinzon starejši, še bolj pa me je zanimalo Odkritje Amerike, ki ga je prevedel p. Hrizogon Majar, zlasti dogodivščine Krištofa Kolumba, manj pa Korteze in Pizarove pustolovščine. Snopiči Narodne biblioteke, ki jo je tudi Krajec izdajal, so me zaradi učene snovi manj zanimali, če sem katerega dobil v roke. Pač pa sem rad listal po Valvasorju, ki ga je imel sin moje gospodinje. Besedila, ki je nemško, seveda nisem razumel, zanimal pa so me slike kranjskih gradov. Radostilo me je, da sem našel med temi tudi sliko radeljskega grada, kjer je gospodaril moj oče. Zlasti me je zavzela slika hudiča, kako z bičem goni trop polhov po temačnem gozdu.

Konec šolskega leta so ob razdelitvi spričeval odličnjaki dobili še posebno darilo, tako imenovano premijo. To je bil kak zvezek izbranih spisov Krištofa Šmida, takrat slovečega nemškega mladinskega pisatelja. Na čelni strani platnic je stalo v zlatih črkah ime in priimek obdarovanega učenca. Naravno, da je bila tako označena vezana knjiga obdarovancu v veselje in ponos, drugim pa v spodbudo.

Najtežji učni predmet se mi je zdela nemščina, ker je treba za en glasnik pisati po dve, tri, celo štiri črke: ch, sch, tsch, ali da se h včasih sploh ne izgovarja; motili so me preglasniki ä, ö, ü in njih izreka. Tudi se mi je upirala pisava z oglatimi gotskimi črkami.

Šolske telovadbe sploh ni bilo, saj niti gimnazija ni imela posebne telovadnice, kaj šele ljudska šola. Dečki smo poznali tri vrste igranja na prostem: »klinec biti«, nebeškanje in frnikolanje. Za to igro smo rabili kammite kroglice, steklene so bile dragocena izjema. Kdor je bil spreten frnikolar, si je nabral več takih kroglic; tudi jaz sem doma hranil vrečico takih nik kot nekak zaklad.

Stanoval sem pri Štrukljevi materi v pritlični hišici na klančku pod križatijo. Hiša je imela visoko strmo streho, krito s škodlami. Streha je bila znatno višja kakor vse zidanje samo. Zad za njo je bil vrtič, nagnjen dol proti Bregu. (Zdaj te hiše ni več, samo temeljno zidovje še priča, kje je stala.) — Oče je za vso oskrbo in stanovanje plačeval mesečno 4 goldinarje, vse drugo pa je dajal »in natura«. Jeseni je

Pogled na novomeški Breg z Resljeve ceste (sl. iz ok. 1900)

pripeljal voz s krompirjem, zeljem, repo, korenjem, žitom, pozneje še kolino, masti in suhega mesa. — Domači sin, dijak višje gimnazije, naj bi me bil po očetovem naročilu poučeval v nemščini. Takoj pri prvi lekciji, ko je od mene zahteval, da naj se naučim dolgo vrsto nemških besed iz slovarja v učni knjigi, sem se temu uprl in ga jokaje zavrnil, češ da v šoli tega ne zahtevajo in da se bom sproti sam učil tega, kar nam bodo v šoli povedali in naročili. Štrukljev Jože je bil že bradat fant. Zato je pri neki šolski prireditvi v živi sliki predstavljal sv. Jožefa, ne da bi se mu bilo treba maskirati.

Trgovino s knjigami in šolskimi potrebščinami je imel nemški trgovec Tandler. Pri tem sem kupoval zvezke, peresa, svinčnike in radirke »na račun«, to se pravi: trgovec je zapisal račun v svojo knjigo, oče pa je plačal, kadar je prišel v mesto. Vestni trgovec pa mi ni hotel dati na ta račun barvice, frnikol ne odtisnic, ki smo jih poznali pod imenom »abcibild« (Abziehbild), kar se mi je kajpada za malo zdelo. Take stvari smo si kupovali v sosednji trgovini Vepustek, bonbone pri Pauserju in Guštinu, žemlje pri peku Mechori, slaščice pa pri Illovskem na voglu Glavnega trga.

Značilno za oni čas je pač to, da je bilo v mestu še več trgovcev in obrtnikov z drugojezičnimi priimki, kakor n. pr. lekarnarja Bergmann in Rizzoli, trgovci Durini, Jenkner in Seidl, gostilničarji Brunner, Preatoni

in Schwarz, mizar Fischer, krojač Reisner, mesar Windischer.

Mestni župan je bil v onih letih notar dr. Poznik, mož z rjavo kozjo brado. Ni bil novomeški rojak, ampak koroški Slovenec, kar je dvigalo njegov ugled v mojih očeh. — Mestna občina je imela edinega svojega policista, prepasanega s sabljo. Ta je po mestu objavljala uradne razglase s tem, da je najprej ropotaje na boben — rekli smo, da publicira — opozoril občinstvo, da naj ga pride poslušat. Določene so mu bile postojanke, kjer je izvajal svoj uradni posel. Beseda publicirati mi je bila istovetna z bobnati.

V vojašnici nad mestnim mlinom je bilo nastanjeno vojaštvo, menda bataljon lovcev ali brambovcev. Tja smo hodili gledat vojake, kadar so »eksercirali«. Naravno, da smo se dečki za njih strumne vežbe zanimali. — Ob raznih slovesnostih je nastopila meščanska garda v temnih uniformah s svetlimi gumbi, glavo so jim pokrivala črne čake, okrašene z velikim cesarskim orlom; torej drugačna pokrivala, kakor so jih imeli tedanji žandarji: trde črne klobuke s košatimi perjanicami. — Poveljeval jim je stotnik Vrtačič, drugi oficir pa je bil Florče Skaberne, ki smo ga dečki dobro poznali po rdečem nosu.

Edino prometno zvezo z glavnim mestom Ljubljano je oskrboval poštni voz, ki smo ga imenovali »malevagen«. To je bilo ogromno vozilo, krito s streho, v njem pa je bilo več sedežev za potnike. V mesto je prihajal vsak dan v popoldanskem času. Postiljon je trobil na rog, s čimer je dajal znak, da se bliža poštni postaji, ki je bila v veliki Fichtenauovi hiši na Glavnem trgu. Takrat se je zgrnila tam množica čakalcev in radovednežev, saj je bil to navadno najvažnejši dnevni dogodek v mestu.

Še nekaj o pošti! V tisti dobi so bili uvedli poštno-hranilno poslovanje. Menda so tudi šolam naročili, da naj mladino navadi na varčevanje. V ta namen so rabile kartonske tablice z vtisnjenimi okvirčki. Na te smo lepili znamke po 5 krajcarjev. Ko je bila tablica polna, sem jo predložil in oddal na pošti, na kar mi je poštar v hranilno knjižico vpisal znesek 1 goldinarja. Pomnim, da je bilo med učenci več takih hraniteljev.

Poleti smo se hodili kopat na Loko, kjer je bilo ob Krki preprosto leseno kopališče. — Mizar Fišer na Bregu je imel doli na Krki razen ribiškega čolna tudi čoln platiščar za veslače. Nekoč sem si ta čoln izposodil, čeprav nisem bil vešč veslanju. Odrinil sem od brega in poskušal veslati, a sem

Člani novomeške meščanske garde (Kos F., Vrtačič A., Kopač L.)

le nerodno motovilil po vodi. Fišer, ki me je s hodnika svoje hiše opazoval, me je klical nazaj, tako da sem naposled le srečno pristal. Če ne bi bila Krka tako mirna voda, bi me bilo lahko zaneslo do mosta, kjer bi morda zadel ob brano, ali pa bi me bilo neslo še dalje do jezua nad mestnim mlinom. Takrat je čez Krko držal še lesen most izpod klanca na mestni strani onstran na desni breg v Kandiji blizu Štemburjeve gostilne. Moj debut v veslaškem športu mi ni uspel.

Včasi so se v mestu pojavili laški muzikanti z dudami, ogrnjeni v temne plašče, na glavi so imeli širokokrajne klobuke z visokimi štulami. Nas dečke je najbolj zanimala šegava opica, ki se je smešno spakovala, čepeča na rami takega muzikanta. Bolj všeč nam je bilo otožno enolično dudanje teh Lahov kakor poskočna muzika mestne garde, ki je kak večer svirala na Glavnem trgu.

V bližini mojega stanovanja je bila Brunerjeva gostilna s skošatim vrtom, kjer se je v poletnih večerih shajala mestna gospoda. Tam so imeli tudi kegljišče. Zadovoljen sem bil, kadar sem tam postavljaj keglje in sem dobil za ta zabavni posel še denarno nagrado. — Moja gospodinja je rada stavila v loterijo. Na kritični dan me je vsakokrat poslala gledat, katere številke — pet jih je bilo — so bile potegnjene. Te so bile napisane na deski, ki je visela na vratih trgovine Pollak, kjer je bila loterijska poslovalnica. Ne pomnim, da bi bila kdaj kaj zadela, vsaj povedala mi ni.

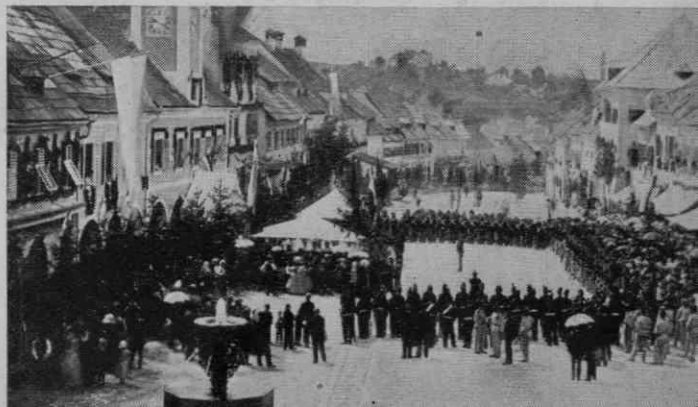
Končno naj omenim še dva dožitka, ki sta mi ostala kakor zasidrana v spominu. Saj jarko osvetlujeta deško lahkomišelnost in tedanje vzgojne razmere.

Ministrant v sili! Ker ob nedeljah in praznikih mi bilo šolarske maše v frančiškanski cerkvi, me je gospodinja, pobožna ženica, pošiljala k veliki maši v kapiteljsko cerkev. Tam smo dečki imeli svoj prostor na estradi pred prižnico.

Nekoč je cerkovnik tik pred začetkom slovesne maše iskal pomožnega ministranta. Kar mene je prijel za rokav in pozval, da naj grem v zakristijo. Nekaj sem ugovarjal, češ da še nisem nikoli ministriral. Ko mi je nadeval ministrantsko oblačilo, mi je naročal, da naj gledam na ministranta tovariša, ki bo z menoj v paru: kakor bo ta ravnal, tako naj ga oponašam. Bila je peta maša s tremi duhovniki in štirimi ministranti. Šel

sem v prvem paru, pred oltarjem pa krenil na levo stran. Med opraviлом sem venomer škilil na partnerja na nasprotni strani. Kakor je ta stal, poklekaj in držal svečnik, tako sem ga zvesto posnemal. Ker nisem znal latinskih molitvic, sem le nemo žebral z ustnicami. Maša je minila in vrnil smo se v zakristijo. Tu mi je kanonik izplačal za nagrado četrtak — »firar« smo imenovali tak veliki bakreni kovancec. Doma sem gospodinj z zadovoljstvom povedal, kakšna čast me je bila doletela in kako lepo nagrado sem dobil. To je bil moj edini nastop v liturgični službi.

Hud disciplinarni prestopok in kazen zanj! Ko sem bil v 3. razredu, sem si nekoč kupil škatlico cigaret — deset jih je bilo, menda so se imenoval »drama« — zavitek žveplenk z rdečo kapico, v slaščičarni pa nekaj španskih kepice — rekli smo jim »španiš vind«. Kaj neki me je zamikalo, da bi poskusil kaditi, kar je bilo učencem strogo prepovedano? Videl sem, da kadijo odrasli moški, a tudi gimnazijski dijaki, četudi tega niso smeli. Napravil sem si poseben načrt za ta kadilni poskus. Namesto da bi šel v kapiteljsko cerkev k litanijam, kakor je to gospodinja zahtevala, sem zavil za ozidje prostovega vrta na strmino nad Loko. Tam sem, skrit v grmovju, naglo pihal dim in sem za vsako grenko cigareto zaužil posladek španske kepice. Doma je gospodinja zavohala, da smrdi obleka po tobaku, in priznal sem ji, kaj sem storil. Kako pa je prišel ta prestopok v vednost mojim učiteljem, ne vem več. Menda sem se bil kakemu sošolcu pobahal in ta me je nato v šoli »zatožil«. Odmerili so mi štiri ure šolskega zapora v četrtek dopoldne, ko je bil pouka prost dan. Razrednik p. Florentin mi je dal neke računske naloge, kar sem kmalu izgotovil. Mučno sem se dolgočasil sam v šolski sobi. Na stojalu je visel zemljevid Kranjske. Kar sem iztaknil med knjigami na mizi Catalogus cleri, latinsko knjigo, v kateri sem mogel brati le imena dekanij in župnij. S to knjigo v roki sem na zemljevidu iskal imena krajev. Kar vstopi p. Otokar. Ko je opazil, kaj počenjam, me ni pokaral — od-

Profesorski zbor novomeške gimnazije l. 1885. Sede: Brežnik, p. Bern. Vovk, Stanger, ravn. Fischer, p. Ing. Staudacher in Koprivšek, stoje pa Jos. Riedl, p. Lacko Horvat, Nachtigal, Ogorek, Poljanec, p. Rafael Klemenčič, Pečar in Ant. Derganc

dal sem mu izdelane naloge — temveč me je dobrohotno potrepljal po ramih. Zazdelo se mi je, da je s tem vse odpuščeno, tem bolj, ker me je še pred 12. uro izpustil, tako da sem še pred opoldanskim zvonjenjem pritekel domov ter bil deležen opoldanske molitve, kakor je to zahteval vsakdanji hišni red.

Toda motil sem se, ker sem domneval, da mi je poslej vse odpuščeno in pozabljeno. V šolskem naznanilu za 3. četrtletje sem dobil v mravnosti oceno »lepa«, v stolpcih prvih dveh četrtletij pa je stalo »prav lepa«. Kaj če bosta oče in mati opazila ta madež! Brez pomisleka sem pred »lepa« s črnilom pripisal »prav«. Nihče ni tega popravka opazil, ne oče ne mati ne učitelj, ki mi je pozneje za 4. četrtletje vpisal zopet »prav lepa«. Ta moj ponaredek stoji še vedno dobro viden v spričevalu, ki ga kakor vsa druga skrbno hranim. Za tako potvorbo bi bil zaslužil občutno kaznen, vsekakor bolj upravičeno kakor za ono skrivno kajenje, ki ni bilo nikomur v javno pohujšanje. In še eno posledico je imela znižana ocena iz vedenja: da sem v tiskanem letnem poročilu zdrknil med odličnjaki na 7. mesto, medtem ko sem bil v 2. razredu in leto nato v 4. razredu na 4. mestu.

Naj se spomnim še součencev v 4. razredu. Vseh nas je bilo petdeset. Konec šolskega

leta smo dobili tiskano »Letno sporočilo čveterorazredne deške ljudske šole v Novomestu — Rudolfswert 1884 — 85«. (V letnem sporočilu za 1883/84 je pisano: v Rudolfovem — Rudolfswert). Takrat je bila še običajna lokacija učencev, tako da so njih imena bila razvrščena po vrednosti letnega spričevala. Izdelali so vsi učenci. Odličnjakov nas je bilo trinajst. Prvačil je Jarec Anton, sin krojača in trgovca na Glavnem trgu. Pozneje se je pisal Jarc, bil mornariški kurat, nato profesor prirodopisa na škofijski gimnaziji v Šentvidu. Po prvi svetovni vojni je odložil duhovniško sukno, prevzel priimek Jarč, se oženil in živel v Mariboru. — Zanimivo je, da smo še trije bili pozneje gimnazijski profesorji in ravnatelji srednjih šol: Reisner Josip na tehniški srednji šoli v Ljubljani, Komljanec Josip na gimnaziji v Ptuj, jaz pa na novomeški gimnaziji, od koder sem bil l. 1921 kot višji šolski nadzornik premeščen v Ljubljano. — Učiteljski poklic si je izbral tudi Matko Martin, ki je služboval nazadnje v Novem mestu kot okrajni šolski nadzornik. Dva sta bila nekaj časa tudi deželna in državna poslanca: Reisner in Rajer Janez, doktor veterine, naposled senator v stari Jugoslaviji. Izmed drugih součencev so mi v spominu: Barborič Franc, pozneje trgovec v Novem mestu; Mendlik Janez, pozneje višji magistratni uradnik v Nemškem Gradcu, njegov oče geometer je bil po rodu Čeh, in Rudež Jože, sin graščaka na Tolstem vrhu.

Po končanem 4. razredu smo dobili poleg slovenskega letnega spričevala še posebno »obiskovalno spričevalo« — »Frequentationszeugnis« z nemškim in slovenskim tiskanim in pisanim besedilom. S tem je dobil učenec pravico, da se je prijavil za sprejem v srednjo šolo. Ko me je oče isto jesen vpisal na takrat edino ljubljansko gimnazijo, sem sprejemni izpit tam kar gladko opravil. Saj je bila priprava, ki sem je bil deležen na novomeški šoli, vsaj toliko solidna kakor na kaki ljubljanski ljudski šoli ali vадnici.

Tako mi je potekala in potekla moja prva novomeška triletk.

